

**Jan Chryzostom, *O niepoznawalności Boga, O Opatrzności*,
wprowadzenie, przekład z języka greckiego, opracowanie naukowe
i indeksy Karolina Kochańczyk-Bonińska, Pisma Starochrześcijańskich
Pisarzy 89, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała
Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2023, ss. 169**

Ks. Piotr Szczur¹⁰

Nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pod koniec 2023 roku ukazał się przekład polski dwóch pism Jana Chryzostoma: cyklu pięciu homilii *O niepoznawalności Boga* (*De incomprehensibili Dei natura (Contra Anomoeos)*; CPG 4318) i traktatu *O Opatrzności* (*Ad eos, qui scandalizati sunt ob adversitates (De providentia)*; CPG 4401). Tłumaczenie to zostało przygotowane przez dr hab. Karolinę Kochańczyk Bonińską, prof. uczelni, zatrudnioną w Szkole Głównej Mikołaja Kopernika (Kolegium Filozofii i Teologii w Krakowie), znanej polskim czytelnikom chociażby z doskonałego przekładu traktatu Bazylego Wielkiego *Przeciw Eunomiuszowi* (w: *Eunomiusz i jego adwersarze*, t. 1: Aecjusz, *Traktacik*; Eunomiusz, *Dzieła*; Bazyl Wielki, *Przeciw Eunomiuszowi*, red. Marta Przyszychowska – Karolina Kochańczyk-Bonińska – Tomasz Stępień, Fundamenta 2, Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce, Warszawa 2021, s. 147-262). Przekład homilii *O niepoznawalności Boga* został dokonany z wydania krytycznego tekstu greckiego przygotowanego przez wybitną znawczynię twórczości Jana Chryzostoma Anne-Marie Malingrey: Jean Chrysostome, *Sur l'incompréhensibilité de Dieu*, Introduction de Jean Daniélou, Texte critique et notes de Anne-Marie Malingrey, Traduction de Robert Flacelière, SCh 28bis, tome I: *Homélies I-V*, Paris 1970. Również przekład traktatu *O Opatrzności* został dokonany z wydania krytycznego tekstu greckiego przygotowanego przez Anne-Marie Malingrey: Jean Chrysostome, *Sur la Providence de Dieu*, Introduction, texte critique, traduction et notes de Anne-Marie Malingrey, SCh 79, Paris 1961. W tym miejscu warto dodać, że Anne-Marie Malingrey jest też autorką wydania krytycznego trzech katechez chrzcielnych Jana Chryzostoma: Jean Chrysostome, *Trois catéchèses baptismales*, Introduction, texte critique, traduction et notes par Auguste Piédagnel avec la collaboration de Louis Doutreleau,

¹⁰ Ks. prof. dr hab. Piotr Szczur, profesor, Katedra Historii Kościoła, Instytut Nauk Teologicznych, Wydział Teologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: piotr.szczur@kul.lublin.pl; ORCID: 0000-0003-3011-3404.

SCS 366, Paris 1990, s. 112-162 (*Ad illuminandos catechesis* 1; CPG 4460), s. 166-208 (*Catechesis de iuramento*; CPG 4461), s. 212-242 (*Catechesis ultima ad baptizandos*; CPG 4462).

Omawiana publikacja składa się z czterech zasadniczych części. W części pierwszej zamieszczony jest krótki *Wstęp* (s. 7-8), omówienie homilii *O niepoznawalności Boga* (s. 9-13), omówienie traktatu *O Opatrzności* (s. 14-17) i wybrana bibliografia (s. 18-22). W drugiej zamieszczony jest polski przekład pięciu Chryzostomowych homilii *O niepoznawalności Boga* (s. 23-91). W trzeciej zaś polski przekład pisma Jana Chryzostoma *O Opatrzności* (s. 93-161). W czwartej, końcowej części znajdują się trzy indeksy: biblijny (s. 162-164), osobowy (s. 165) i rzeczowy (s. 166-169).

We *Wstępie* autorka uzasadnia, dlaczego w jednym tomie PSP ukazują się dwa dzieła Jana Chryzostoma, zwracając przy tym uwagę na zbieżność ich tematyki: „w homiliach *O niepoznawalności Boga* znajdujemy wzmianki o Opatrzności i odwrotnie, sporo uwagi, zwłaszcza na początku traktatu *O Opatrzności*, poświęca Jan Chryzostom niepoznawalności Boga” (s. 7). Idąc za wskazaniem J. Daniélou, podkreśla też, że „aż do XII w. w manuskryptach dzieło *O Opatrzności* było łączne z homiliami o niepoznawalności Boga” (s. 7). Następnie autorka wypowiada się ogólnie na temat twórczości Jana Chryzostoma, podkreślając, że Złotousty był przede wszystkim duszpasterzem, a nie teologiem spekulatywnym oraz że większość z zachowanych jego dzieł stanowią homilie. Zwraca też uwagę na fakt, iż spuścizna literacka Chryzostoma jest ogromna, gdyż obejmuje aż 18 tomów w serii *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*.

Następnie autorka przechodzi do przedstawienia homilii *O niepoznawalności Boga*. W tym punkcie części wstępnej omawia trzy zagadnienia. Pierwsze z nich zatytułowane jest *Czas i okoliczności powstania dzieła*. Autorka twierdzi, że homilie te „zostały wygłoszone w latach 386-387, najpewniej jesienią 386” (s. 9). Jest to informacja ważna, ponieważ wskazuje, iż Chryzostom już na początku swej aktywności homiletycznej (Jan Chryzostom został wyświęcony na prezbitera na początku 386 roku, lecz nie wcześniej niż 15 lutego) w Antiochii musiał włączyć się w konflikty i spory, które w tym czasie targały społecznością miasta. Podjął zatem temat niepoznawalności Boga, aby w sposób systematyczny omówić zagadnienie możliwości poznania Stwórcy, pouczyć heretyków i sprowadzić ich na łono Kościoła oraz umocnić wszystkich wiernych, aby nie ulegli błędnym naukom. Drugie zagadnienie zatytułowane zostało *Główne*

tematy homilii. W tym punkcie autorka wyjaśnia istotę sporu z anomejczykami, podkreślając, że była to jedna z „najważniejszych debat teologicznych starożytności, której efektem była obrona credo nicejskiego” (s. 11). Nieco uwagi autorka poświęca też terminologii, jaką posługuje się Chryzostom przy wyjaśnianiu zagadnienia niepoznawalności Bożej natury. Ostatnie zagadnienie nosi tytuł *Wydania i tłumaczenia*. W tym punkcie autorka informuje o dwóch wydaniach homilii: w *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* (XLVIII 701-748) oraz w *Sources Chrétiennes* (28bis), przy czym błędnie podaje, że tekst został wydany przez A.-M. Malingrey, J. Daniélou i R. Flacelière oraz został przetłumaczony na język francuski przez A.-M. Malingrey (s. 13). W rzeczywistości wydawcą tekstu jest A.-M. Malingrey, tłumaczem – R. Flacelière, a J. Daniélou jest autorem wstępu. Autorka informuje też o istniejących przekładach nowożytnych dzieła *Contra Anomoeos*: francuskim (dwa przekłady), angielskim, japońskim, portugalskim i węgierskim.

W trzecim punkcie części wstępnej autorka przedstawia traktat *O Opatrzności*. Podobnie jak w poprzednim punkcie omawia trzy zagadnienia. Pierwsze z nich zatytułowane jest *Czas i okoliczności powstania dzieła*. Autorka wskazuje, że traktat powstał wiosną 407 roku i został dołączony do ostatniego listu, jaki Jan Chryzostom skierował do diakonisy Olimpii (*Epistula* 17). Wskazuje też, że okoliczności powstania tego dzieła były dość dramatyczne: Jan przebywał już prawie trzy lata na wygnaniu, a jego zwolennicy (tzw. joannici) znajdujący się w Konstantynopolu byli prześladowani: pozbawiano ich urzędów, konfiskowano majątki, a nawet więziono. To dla nich właśnie Złotousty napisał dzieło *O Opatrzności*, chcąc w ten sposób ich pocieszyć i dodać im otuchy. Autorka nieco miejsca poświęca też dywagacjom na temat gatunku literackiego omawianego dzieła. Wskazuje, że ma ono cechy listu, homilii, mowy, wykładu i traktatu, jednak ostatecznie opowiada się za nazwaniem go „traktatem”. Drugie zagadnienie nosi tytuł *Główne tematy*. Autorka podkreśla, że w omawianym traktacie „Jan podejmuje temat Opatrzności nie tyle w związku z pytaniem, o cel życia, co o sens cierpienia, a dzieje się to w bardzo konkretnych okolicznościach” (s. 16). Wskazuje też, że Złotousty odwołuje się do wielu przykładów biblijnych, które ukazują, że Bóg wymaga od swych wybranych bezgranicznego zaufania oraz że niekiedy prowadzi człowieka do sytuacji po ludzku beznadziejnych, aby ostatecznie przemienić je w większe dobro dla poddanych próbie. Ostatnie zagadnienie nosi tytuł *Wydania i tłumaczenia*. W tym punkcie autorka informuje o dwóch wydaniach homilii: w *Patrologiae Cursus Completus*.

Series Graeca (LII 479-528) oraz w *Sources Chrétiennes* (79). Informuje też o istniejących przekładach nowożytnych dzieła *De providentia*: francuskim, angielskim, szwedzkim i portugalskim. Podaje również informację na temat istnienia XIX-wiecznego polskiego przekładu autorstwa ks. Anzelma Załęskiego.

W ostatnim punkcie części wstępnej autorka zamieszcza wybraną bibliografię, którą dzieli na dwa bloki: źródła i opracowania. Bibliografia ta jest zawężona do najbardziej istotnych opracowań dotyczących zagadnień poruszanych przez Chryzostoma w przełożonych pismach. Wydaje się, że obecnie w tego typu opracowaniach konieczne jest dokonywanie selekcji pozycji bibliograficznych, gdyż na temat Jana Chryzostoma i jego nauczania powstała ogromna liczba prac naukowych, których nie sposób wymienić. Jeszcze do niedawna istniała strona internetowa poświęcona literaturze dotyczącej Jana Chryzostoma. Strona ta była redagowana przez prof. Wendy Mayer z The University of Queensland w Brisbane w Australii. Na stronie tej prof. Mayer na bieżąco umieszczała bibliografię dotyczącą twórczości Jana Chryzostoma. Chociaż obecnie strona ta już nie istnieje, to jednak zebrane materiały bibliograficzne zostały udostępnione w Internecie w postaci pliku pdf: https://www.academia.edu/6448870/Chrysostomica_A_Bibliography_of_Scholarship_on_John_Chrysostom_and_Attributed_Writings (dostęp: 18.11.2024) i każdy zainteresowany może z niej skorzystać.

Zasadniczy rdzeń publikacji stanowi – jak już wspomniano – przekład dwóch pism Jana Chryzostoma: cyklu pięciu homilii *O niepoznawalności Boga* (część druga publikacji, s. 23-91) i traktatu *O Opatrzności* (część trzecia publikacji, s. 93-161). Niewątpliwą zaletą tej części omawianej pracy jest jej przejrzystość treściowa. Autorka przekładu bardzo dobrze poradziła sobie z tłumaczeniem dość trudnego Chryzostomowego tekstu. Chociaż wywody kaznodziei z Antiochii są nieraz dość zagałowane, skomplikowane i enigmatyczne, to jednak tłumaczenie jest jasne, przejrzyste, komunikatywne i zrozumiałe. Zaletą omawianej publikacji jest też stosowanie oryginalnego zapisu czcionką grecką ważniejszych oraz trudniejszych terminów greckich.

Należy też zwrócić uwagę na trzy indeksy znajdujące się w części czwartej recenzowanej publikacji: indeks biblijny, indeks osobowy i indeks rzeczowy, które są niezwykle cenne, gdyż stanowią duże ułatwienia dla czytelnika poszukującego w tekście odniesień biblijnych czy imion postaci biblijnych i patrystycznych lub też chcącego zaznaczyć się

z głównymi tematami poruszanymi przez Jana Chryzostoma w przetłumaczonych dziełach.

Pomimo niewątpliwych walorów recenzowanej publikacji uważny czytelnik może dostrzec też pewne mankamenty. Najpierw należy zwrócić uwagę na niedociągnięcia w dokonywaniu tłumaczenia. Chociaż przekład – jak już wspomniano – jest precyzyjny i zrozumiały, to jednak czasami pojawiają się błędne lub niezręczne tłumaczenia. Przykładowo frazę „πολὺ γὰρ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων” autorka błędnie tłumaczy w następujący sposób: „Wielka jest bowiem odległość od aniołów i **archaniołów**” (s. 33). W tekście chodzi o podkreślenie „odległości” między aniołami a ludźmi, a o archaniołach nie ma w nim mowy. W przekładzie zdania „ἐὰν δὲ μηδὲν ἡμᾶς εἰς τὸν τῆς εὐσεβείας ἀδικῶσι λόγον, ἔλκωμεν καὶ ἐπισπώμεθα πρὸς ἑαυτοὺς ἐκείνους” autorka pomija sformułowanie „ἀδικῶσι λόγον” i tłumaczy je w następujący sposób: „Jeśli jednak nie wyrządzają szkody naszej pobożności, pozyskajmy i przyciągnijmy ich do siebie jako naszych przyjaciół” (s. 35). Z powodu błędnego tłumaczenia dziwnie brzmi zdanie będące jednocześnie cytatem z 1Kor 8,1: „Jeśli chodzi o **mięsa** (εἰδωλοθύτων) składane bożkom w ofierze” (s. 81). Kluczowym terminem w tej wypowiedzi św. Pawła jest przymiotnik εἰδωλόθυτον, który przyjmuje następujące znaczenia: „τὰ εἰδωλόθυστα NT ofiary bałwochwalcze” (*Słownik grecko-polski*, t. 2, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1960, s. 30, s.v. εἰδωλόθυτος). Zatem w tekście nie ma mowy o „mięsach” składanych w ofierze, jest tylko ogólna informacja o ofiarach. Ks. Remigiusz Popowski i Michał Wojciechowski, tłumacze i wydawcy grecko-polskiego Nowego Testamentu przy terminie εἰδωλοθύτων wyjaśniają, że „chodzi o ofiary pokarmowe dla bóstw pogańskich” (*Grecko-polski Nowy Testament, wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi*, tłumaczenie: R. Popowski – M. Wojciechowski, Warszawa 1994, s. 793, nota do tekstu 1Kor 8,1), a zatem termin ten wcale nie wskazuje na „mięsa”. Być może autorka przekładu polskiego zasugerowała się tłumaczeniem francuskim, w którym jest mowa o „mięsach”: „En ce qui concerne **les viandes** sacrifiées aux idoles”. Powinna jednak opierać się na tekście greckim, a nie na jego francuskim przekładzie. Na s. 98, w przekładzie traktatu *O Opatrzności*, znajduje się następujące zdanie: „Widząc w tym miejscu otwierający się ogromny **ocean**” (*Ad eos qui scandalizati sunt* – II 6). W zdaniu tym pojawia się słowo „ocean”, którego nie ma w tekście greckim: „Ἰδὼν γὰρ **πέλαγος** ἀχανὲς ἀνεῳχθέν”. Jest za to w przekładzie francuskim: „Après avoir vu, sur ce point, s’ouvrir **un océan** immense”. Czyżby

i tutaj autorka polskiego przekładu sugerowała się tłumaczeniem francuskim? Wprawdzie w tym miejscu nie został zmieniony sens wypowiedzi Chryzostoma, jednak równie ważne jest oddanie myśli autora za pomocą polskich słów najbardziej zbliżonych do tych, których on użył. Rzeczownik *πέλαγος* nie przyjmuje znaczenia 'ocean' (por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1962, s. 464, s.v. *πέλαγος*: „1. morze, zwł. otwarte, pełne; 2. o częściach morza, często z geograficznym określeniem; 3. met. mnóstwo, głębia, obfitość”), a na określenie oceanu pisarze greccy używali terminu *ὠκεανός*.

Należy też zwrócić uwagę na mankamenty natury stylistycznej. Na s. 10 znajduje się niepełne zdanie: „Pierwszym **ich był** *Syntagmation* czyli *Traktacik* Aecjusza”, powinno być: „Pierwszym **ich pismem** był *Syntagmation* czyli *Traktacik* Aecjusza”. Również na s. 17 i 25 można odnaleźć niepełne zdania. S. 17: „Jednak możliwości ludzkiego rozumu są ograniczone i ostatecznie człowiek musi się zgodzić na to, czego **nie jest w pojąć**”. Powinno być: „Jednak możliwości ludzkiego rozumu są ograniczone i ostatecznie człowiek musi się zgodzić na to, czego nie jest w stanie pojąć”. S. 25: „Ma w pamięci was i **wasze a** tych”, powinno być: „ma w pamięci was i wasze zgromadzenie, a tych”.

W recenzowanej publikacji znajdują się też usterki redakcyjne. Tytuły homilii 1-3 zapisane są pogrubioną zwykłą czcionką. Nie wiadomo natomiast, z jakiego powodu tytuły homilii 4-5 zapisane są pogrubionymi kapitalikami. Natomiast tytuły poszczególnych części homilii 1-3 zapisane są pogrubionymi kapitalikami, w homiliach 4-5 zaś – pogrubioną zwykłą czcionką. Oczywiście forma tego zapisu we wszystkich homiliach powinna być identyczna. Z innych usterek redakcyjnych można wskazać następujące: s. 9, nota 8, jest: „*Jana Chryzostoma kapłana Antiochii Mowy przeciwko **przeciwko** Judaizantom i Żydom*, Gdańsk 2006” – dwa razy „przeciwko”. S. 15, jest: „*Ad eos qui **scandalī***” – urwany tytuł dzieła, powinno być „*Ad eos qui scandalizati sunt*”. S. 15, nota 34: „PG 52, s. 595” – z takiego zapisu wynika, że teksty w PG znajdują się na numerowanych stronach, a przecież znajdują się na numerowanych kolumnach.

W „Wybranej bibliografii” w części „Źródła” (s. 18-19) autorka zastosowała nieco dziwny system opisów bibliograficznych, a mianowicie najpierw podaje imię autora w języku polskim, a następnie tytuł jego dzieła w języku łacińskim. Jest to dość dziwne, gdyż dla każdego naukowca podstawowym wzorcem opisu bibliograficznego dzieł chrześcijańskich pisarzy antycznych jest *Clavis Patrum Graecorum* (lub *Latino-rum*), w którym zarówno imiona autorów, jaki i tytuły dzieł zapisane są

po łacinie. Niestety, autorka nie jest konsekwentna nawet w przyjętym przez siebie systemie zapisu, gdyż z zestawu bibliografii można dowiedzieć się, że Palladiusz napisał dzieło *Dialogue sur la vie de Jean Chrysostome* (s. 19). W tym miejscu autorka powinna wpisać łaciński tytuł tego dzieła: *Dialogus de vita Iohannis Chrysostomi* (CPG 6037), a nie francuski (to samo na s. 14, nota 30).

Podsumowując, należy stwierdzić, że recenzowana publikacja, pomimo omówionych drobnych mankamentów, jest niezwykle cenna i znacząco wzbogaca listę pism Jana Chryzostoma przełożonych na język polski. Jej pojawienie się na rynku księgarskim należy przyjąć z radością i uznaniem. Prezentowany przekład jest wartościowy i godny polecenia nie tylko patrologom, filologom klasycznym, dogmatykom, historykom duchowości czy – ogólnie – historykom starożytności, lecz także homiletykom, kaznodziejom, studentom historii i teologii oraz wszystkim zainteresowanym szeroko rozumianym antykiem chrześcijańskim.

**Izydor z Sewilli, *Etymologie*, ks. 11-20, przekład z języka łacińskiego
Tatiana Krynicka, Maciej Jońca, Ewa Matczuk, Ireneusz Mikołajczyk,
opracowanie naukowe Tatiana Krynicka, Adam Wilczyński,
konsultacja przekładu Andrzej Wiśnicki, ks. Michał Olejarczyk,
Wydawnictwo Marek Derewecki, Kęty 2024, ss. 560**

Dominika Budzanowska-Weglenda¹¹

Przekład *Etymologii* Izydora z Sewilli dokonany przez Tatianę Krynicką z zespołem tłumaczy obejmuje 10 ksiąg otwierających to słynne i wielkie (zarówno rozmiarami, jak i znaczeniem) dzieło, uznawane za tekst dydaktyczny oraz za pierwszą bazę danych, stąd ten święty patronuje internautom i programistom. Tłumaczenie, które właśnie ukazało się w Wydawnictwie Marek Derewecki, stanowi zatem wielkie dokonanie translatorskie, zarazem bardzo ważne, gdyż dzieła Sewilczyka zajmują niezwykle istotną pozycję wśród pism starochrześcijańskich pisarzy.

¹¹ Dr hab. Dominika Budzanowska-Weglenda, profesor uczelni, Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, Polska; e-mail: d.budzanowska@uksw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-9030-9583.